

Araştırma / Original article**Vamık Volkan'ın tanımladığı bazı toplumsal ilmeklerin antik Kapadokya sikkelerindeki izdüşümleri****Selçuk KIRLI,¹ Nuran ŞEN,² Mustafa ŞAHİN³****ÖZ**

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Vamık Volkan'ın tanımladığı, bir araya geldiğinde geniş grup kimliğini oluşturan ve grubun varlığını sürdürmesini sağlayan bazı toplumsal ilmeklerin antik Kapadokya sikkelerindeki yansımalarını incelemek; böylece bu kavramların sadece bugüne ait kavramlar olmaktan öte antik dönemlerde de geçerli olduğunu göstermektir. **Yöntem:** Çalışmadaki amaca ulaşmak için ulusal ve uluslararası antik Kapadokya sikke koleksiyonları taranmış, sikkelerdeki semboller krallığın tarihsel gelişiminin özellikleri ve çevre krallıklar ile olan ilişkileri de dikkate alınarak incelenmiştir. Bunun için krallığın kuruluşu öncesi ve yıkılışına kadar olan dönemde krallığı ilgilendiren önemli tarihsel olaylar, bastırılan sikkeler ve üzerindeki sembollerle aynı dönemde yaşayan çevre krallıkların sikkeleri karşılaştırmalı olarak tablolar halinde sunulmuştur. **Bulgular:** M.Ö. 280'e kadar olan dönemde Kapadokya Krallığında basılan sikkeler ve üzerindeki semboller belirgin Pers özelliklerini taşımaktadır. M.Ö. 280-163 yılları arasında basılan sikkelerde Yunan özellikleri ve Pers simgeleri birlikte yer almaktadır. M.Ö. 163-86 arasında sikkelerde tümü ile Hellenistik özellikler yer alırken, M.Ö. 36'ya kadar bu özellik sürmüştür. Kral Archelaos döneminde sikkelerdeki sembollerde farklılaşma yeniden göze çarpmaktadır. Çevre krallıklarla karşılaştırılan Kapadokya sikkelerindeki sembollerin çevre krallıklarıyla bir yandan benzer bazı özellikleri taşırken, diğer yandan belirgin biçimde ayrıştığı görülmektedir. **Tartışma ve sonuç:** Elde edilen veriler Volkan'ın tanımladığı kavramların büyük grup oluşumu ve sürdürülmesi süreçlerinin antik dönemlerde de geçerli olduğunu göstermektedir. (*Anadolu Psikiyatri Derg* 2017; 18(2):147-160)

Anahtar sözcükler: Antik sikke, politik psikoloji, sembol, grup kimliği, antik Kapadokya

Projections of certain social ties defined by Vamık Volkan on ancient Cappadocian coins**ABSTRACT**

Objective: This study aims to analyze the reflections of certain social ties defined by Volkan, which constitute a wider group identity when combined together and enable the group to maintain its existence, on ancient Cappadocian coins; and thereby to indicate how these concepts go beyond being concepts of the present day and apply to ancient times as well. **Methods:** For the purpose of this study, we screened the national and international collections of ancient Cappadocian coins, examining the symbols on these coins by taking into consideration the particulars of the historical development of the Kingdom as well as its relations with neighboring kingdoms. To that end, all significant historical events concerning the kingdom throughout the period starting before its foundation to its abolition as well as the coins issued within such period and the symbols thereon are presented in tabular form in comparison to the coins of the neighboring kingdoms of the same era. **Results:** Coins issued in the Kingdom of Cappadocia until 280 B.C. and the symbols thereon have evident characteristics of ancient Persian culture. Coins issued between 280-163 B.C. reflect characteristics of the Greek culture and Persian symbols together. Between 163-86 B.C. the coins acquired completely Hellenistic characteristics, which continued until 36 B.C. Another distinc-

¹ Prof. Dr., ² Uzm. Dr., Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD; ³ Prof. Dr., Arkeoloji Bölümü, Bursa

Yazışma adresi / Correspondence address:

Uzm. Dr. Nuran ŞEN, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD, Görükle/Bursa

E-mail: drmuransenn@gmail.com

Geliş tarihi: 11.03.2016, **Kabul tarihi:** 15.06.2016, **doi:** 10.5455/apd.221253

tion is observed in symbols on the coins during the reign of King Archelaos. When compared with the neighboring kingdoms, it is seen that the symbols on Cappadocian coins have characteristics both similar to, and evidently distinct from those of the neighboring kingdoms. **Discussion and conclusion:** The data obtained show that the concepts defined by Volkan also apply to ancient times in the processes of formation and maintenance of a larger group. (*Anatolian Journal of Psychiatry* 2017; 18(2):147-160)

Keywords: ancient coins, political psychology, symbol, group identity, ancient Cappadocia

GİRİŞ

Toplumsal grup, üyeleri arasında ortak amaç ve çıkarlar bulunan, bireylerin etkileşim içinde olduğu, her üyenin grubun varlığını ve sembollerini bilinçli olarak ayırt ettiği, görece sürekliliği olan bireyler topluluğudur.¹

Bir büyük grup içindeki insanlar, bir yandan tüm grupların ortak evrensel özelliklerini taşıırken, diğer yandan farklılığı oluşturan etnik, dinsel, ulusal veya ideolojik kalıcı bir aynılık duygusu hissederler ki, bu açıklama Volkan'ın adlandırdığı 'büyük grup kimliği'ni tanımlar.² Büyük grubun üyeleri, ortak bedensel özellikleri, dili, yiyecekleri, inançları, mitleri, bayrağı, önemli yerleri ve tarihsel olayların ve sonuçlarının imgelerini paylaşırlar. Bu özellikler, sadece o gruba ilişkili olup, genellikle o grubun gurur kaynağı veya üstün özellikleri gibi algılanır.³

Bireyin etnik, dinsel veya ulusal kimlik duygusu sürdürülen içsel bir aynılık, kalıcılık duygusu olarak tanımlanan kendi 'öz' kimliği ile iç içe gelişir.⁴ Erikson, ruhsal-cinsel gelişme dönemlerinin yanında ruhsal-toplumsal gelişmenin de olduğunu ileri sürerek toplumsal öğelerin bireysel gelişmedeki önemini vurgulamıştır.⁵ Ona göre toplumsal değerler *ülküleştirme*, *içselleştirme*, *özdeşleşme*, *bütünleştirme* gibi işlevlerle kimliğin gelişmesinde rol oynarlar. Toplumsal değerlerden etkilenen kimlik yapılanması, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde özdeşleşilen tasarımların, rollerin, değerlerin bir birleşimidir. Küçük yaşlarda anne-babalarının yasakları ve idealleriyle özdeşleşen çocuklar, ilerleyen zamanlarda onların büyük grup kimliklerinin yasakları ve idealleriyle özdeşim kurarlar.⁶ Çocuk aile ve çevreden aldığı eğitim aracılığı ile kendi grubunun değer verdiği veya değersizleştirdiği sembollerin farkına varır ve aynı davranış kalıplarını taklit ederek kendini onlar aracılığıyla tanımlar. Böylece bireylerin büyük gruba ait ulusal, dinsel, etnik veya ideolojik öğeleri paylaşması, düşman veya yandaşları tanımlaması, 'bizlik' algısının oluşması çok erken yaşlarda başlar. Büyük bir gruba ait olma, ergenlik sürecinin tamamlanmasından sonra erişkinlik boyunca da sürer; ancak sonraki gelişmeler büyük ölçüde erken dönemlerdeki özdeşleşmelerin

etkisi altında şekillenir.^{7,8} Böylece toplumlar bireylerin bir arada olmaları ile oluştuğu gibi, oluştuktan sonra da bireysel kimliğin gelişmesine önemli katkılarda bulunurlar.

Grupların oluşma ve varlığını sürdürme süreçlerinin açıklanmasına önemli katkılarda olan Volkan, bir araya geldiğinde geniş grup kimliğini oluşturan ve grubun üyelerini birbirine bağlı tutan ilmekler tanımlamıştır.⁹ Bunlardan 'olumlu duygularla birlikte olan, paylaşılmış, somut imgeler deposu; paylaşılmış iyi özdeşimler; diğerlerinin kötü niteliklerinin kabullenilmesi ve liderin iç dünyasının özümsemesi' kimliklerin oluşması açısından önemlidir.

Özellikle dördüncü ilmek doğrudan liderle ilişkilidir. Lider, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayan ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirebilen ve yönlendirebilen kişidir.¹⁰ Liderlerin tüm özellikleri ve davranışları büyük grup psikolojisinin sonucu olarak toplumu etkiler; toplumlar liderlerinin ufkuna göre ilerleyebilir veya gerileyebilirler. Liderlik davranışı, belli ölçülerde liderin kendisine bağlıdır, ancak sosyal yapıların normları, grup üyelerinin özellikleri gibi çeşitli etkenler tarafından da şekillendirilmektedir. Etkileşim aslında iki yönlüdür ve bu iki yönlülük toplum oluşumunda lider başta olmak üzere kişilerin ve onların toplamından oluşan toplumun özelliklerinin birbirini etkileyip şekillendirmesine açık bir örnektir. Liderlerin toplum oluşmasındaki önemli rolü konusunda Volkan'ın düşünceleri Freud'un büyük grup psikolojisi konusunda büyük grup üyelerinin liderlerini idealize ettiği, onunla ve birbirleriyle özdeşim kurduğu, liderin etrafında toplandığı yönündeki düşünceleri ile de uyumludur. Freud, bir grup içindeki bireyin kendi farklılıklarının çoğunu kaybettiğini ve kendi isteklerinin yerine grubu bir arada tutan kısmen homojen isteklere göre davrandığını belirtmiştir.¹¹

Büyük ölçüde 'olumlu duygularla birlikte olan, paylaşılmış, somut imgeler deposu ve paylaşılmış iyi özdeşimler' içinde değerlendirilebilecek olan dinsel inançların toplum oluşması ve sürekliliğine katkısı büyüktür. Bilindiği gibi, erken gelişme evrelerinde kimliğin bütünleşmesine katılmayan kendiliğe ve başkalarına ait bazı iyi ve kötü

imgeler, dışsallaştırma ile iyi ve kötü depolara aktarılır. Bu depolardan birçoğu dinsel, etnik, ulusal veya diğer türde geniş grup belirleyicilerini içerir. Elverişli depolar, içsel aynılık duygusunun dışsal bağlantılarıdır.⁹

Büyük grupların oluşması ve sürdürülmesinde etkili olan süreçler açısından buraya kadar söz edilen her şey sonuçta birtakım simgelerle yaşatılmaktadır. Toplumun bireyleri, bilinçli veya bilinçdışı, nerdeyse her gün geniş grup kimliğini güçlendirme davranışları göstermektedirler. Geçmişteki veya şimdiki önemli zaferlerin, örselenmelerin anıları, bayraklar, liderlerin portreleri, heykelleri veya başka temsilleri ve toplumun inançları ile ilgili simgeler önemli yerlerde sergilenmektedir. Para ve pulların üzerine işlenmektedir. Bunlar grubun üyelerini ortak ve belirli biçimde davranmaya iterek paylaşılmış aynılık duygusunu güçlendiren, grup kimliğine destek veren ve birliğin sürekliliğine katkıda bulunan sembollerdirler.^{9,12}

Konuya antik sikkeler açısından bakıldığında, sikkeler o dönemde yayıldıkları alanlardaki toplumların arasındaki ticari ilişkileri göstermelerinin dışında, bir anlamda da darp edenlerin egemenliklerini ve bu egemenliğin propagandasını da temsil ederler.¹³ İletişimin kısıtlı olduğu antik dönemlerde sikkeler hem toplumların kendilerini tanımladığı reklam broşürleri, hem kendilerine katmak istedikleri gruplara yönelik tanıtım malzemeleri, hem de kendi güçlerini tanımlayan içe veya dışa dönük tehdit unsurlarıdır. İlk bakışta, sikkeler üzerindeki semboller sikkenin tekrar tekrar tartılmasına gerek bırakmayacak şekilde değerini garanti eden işaretler olarak görülebilir. Ancak Tekin'in de ileri sürdüğü gibi,¹⁴ aynı zamanda geçmiş kültür ve uygarlıkların tarihsel, dinsel, askeri, toplumsal ve kültürel yapılarıyla yaşantıları hakkında bizlere ışık tutan ve sikkeyi bastıran toplumun/devletin/hükümdarın kimliğini yansıtan simgelerdir. Bu sembolik tasvirlerde dönemine göre o toplum ve toplumu oluşturan kişilerin nitelikleri, özdeşleşme özne veya nesnelere, yaşadıkları, birlikteliklerini oluşturan dinamikler, bu birlikteliği korumak ve sürdürmek için yapılan savaşlar, dini ayinler gözlenebilir. Metal olmaları nedeniyle bu güne ulaşmış olmaları da büyük avantajdır. Karwiese onları tarihsel, kültürel, ekonomik ve toplumsal belgeler olarak değerlendirmiştir.¹⁵

Bu çalışmanın amacı, Volkan'ın toplumların oluşma ve varlıklarını sürdürmeleri açısından önemli ilmekler olarak tanımladığı bazı kavramların, antik Kapadokya sikkeleri üzerindeki izdüşümlerini araştırmaktır. Kapadokya, o dönemde

kuzeyinde Karadeniz, güneyinde dağlar bulunan, güneyde Ermenistan ve Euprates ile sınır komşusu olan ve kuzeyi Kapadokya Pontusu veya sadece Pontus, güneyi ise Büyük Kapadokya veya sadece Kapadokya olarak adlandırılan iki bölgeden oluşan orta Anadolu'da bir alan olarak tanımlanmıştır.¹⁶

Düşüncemiz bu izdüşümlerin bulunabileceği yönündedir.

YÖNTEM

Amaca ulaşmak için coğrafiden çok mülki ve idari bir bölge olarak tanımlanan Anadolu'daki 'satraplıkların' en büyüğü¹⁶ olan Kapadokya'daki antik Kapadokya Krallığı sikkeleri taranarak lider ve inanç ile ilişkili sembollerle, Volkan'ın tanımladığı bazı ilmeklerin sikkelerdeki izdüşümleri, krallığın tarihsel gelişiminin özellikleri ve çevre Krallıklar ile ilişkileri de dikkate alınarak incelenmiştir. Sikke koleksiyonları ulusal ve uluslararası sikke katalogları taranarak sağlanmıştır.

Tablo 1'de Kapadokya Krallığının kuruluşu öncesi ve sonrasında M.Ö. 280'e kadar olan dönemde krallığı ilgilendiren tarihsel olaylar, Kapadokya Kralları tarafından bastırılan sikkeler ve sikkeler üzerindeki sembollerin özellikleri özetlenmiştir. Bölgedeki egemen güçler, tarihsel olaylar ve sikkelerdeki semboller birlikte değerlendirildiğinde, sikkeler üzerinde Pers sembolleri veya benzerlerinin olması beklenir. Nitekim I. Ariarthes tarafından bastırılan sikke Pers drahmileri büyüklüğündedir ve üzerinde Pers İmparatorluğunun Anadolu'da egemen olduğu yıllarda tüm imparatorlukta ortak dil olarak kullanılmakta olan Aramice yazılar yer almaktadır.¹⁸ Gerek krallığın kuruluşu, gerekse sonraki Makedon egemenliğinden kurtuluşta (II. Ariarthes sikkeleri) bölgede yaşayanların Perslerden yana bir birliktelik oluşturup, bu birlikteliği egemenlik değişimiyle olmasına rağmen geçmişteki sembollerini temsil ettikleri açıktır. Tercih davranışlarına yansıdığı gibi sembollere de yansımıştır.

BULGULAR

Tablo 1'de Ariarattes II (M.Ö. 301-280) Dönemindeki sikkeler ve dönemin özellikleri gösterilmiştir.

Tablo 2'deki sikkelerin, üzerindeki yansımalar açısından en dikkat çekici özelliği, Ariaramnes'in sikkelerinin üzerinde Arami alfabesi yerine Yunan alfabesinin kullanılmaya başlamasıdır. Bu gelişme Yunan alfabesi kullanan Seleucos'la-

rın Antakya Krallığı ile akrabalık ilişkilerinin kurulduğu döneme rastlamaktadır. Buna rağmen sikkelerdeki sembollerde Pers etkisi hala belirgindir. III. Ariarathes'e ait bir sikkede Yunan harflerine ek olarak Tyche'nin yer alması da Yunan kültürünün Kapadokya'da yerleşmeye başlamasının bir başka kanıtı olabilir. Ancak aynı Krala

ait ikinci sikkede Kralın Pers sarığı taşıyan büstü yine belirgin Pers etkisi taşımaktadır. Tabloda gösterilmiş olan IV. Ariarathes'in sikkelerinden ikisinde ön yüzde belirgin Pers sembolleri, birinde ise hem ön, hem de arka yüzde Helenistik semboller görülmektedir.

Tablo 1. Persler dönemi - Ariarathes II (M.Ö. 301-280) dönemi

Kral	Sikke	Dönemin özellikleri
Persler Dönemi (215 yıl süreyle)	Bölgeye özel sikke tespit edilmemiştir.	Bölgede Pers asilzadeleri, Pers kültürü ve dininin yerleşik olduğu dönemdir ¹⁶ .
I. Ariarathes (M.Ö. 332-322)		Büyük İskender'e isyan eden Pontus Kapadokya'sı satrapıdır. Bir Pers asilzadesidir. M.Ö. 332'de yarı bağımsız Kral konumuna gelmiştir.
Makedonya Egemenliği (M.Ö. 322-301)	Bölgeye özel sikke bulunmamıştır.	Bu dönemde Büyük İskender'in ardılları arasındaki çarpışmalar Kapadokyalılara yağma ve idamlar şeklinde yansımıştır. Bu durum Kapadokyalıların II. Ariarathes'in yanında yer almasının nedenlerindedir.
II. Ariarathes (M.Ö. 301-280)		M.Ö. 301'de Lidya ve Selucos ordularını yenerek Güney Kapadokya'da Kral ilan edilmiştir. Hala Kapadokya'nın bazı bölgelerini elinde tutan I. Seleucos'un M.Ö. 280'de öldürülmesinden sonra en azından Kızılırmak'ın güneyindeki Kapadokya bölümünde egemenliğini kesinleştirmiştir. ¹⁷

Sikke Pers drahmileri büyüklüğündedir ve arka yüzde Arami yazısıyla Ariarathes'in ismi yazmaktadır.

Sikkenin ön yüzünde II. Ariarathes'in başlık takmış ve sola bakan yüzü vardır. Başlık dönemin karakteristik Pers tarzına uymaktadır. Arka yüzde ise sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan taşıyan sola dönük Athena yer almaktadır.

Tablo 3'te V. Ariarathes ile en yüksek refah düzeyine ulaşan Kapadokya Krallığı sikkelerinde tümüyle Helenistik simgelerin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Sikkelerinde eğitimi ve tercih ettiği kültürle ilgili semboller ön plana çıkmıştır. Ariarathes ile başlayıp IV. Ariarathes ile belirginleşen, ancak her zaman Pers sembollerinin gerisinde kalan Helenistik simgeler onun döneminde tümüyle yerleşmiştir.

V. Ariarathes'in ardından gelen üç kralın sikkeleri de form ve kullanılan semboller açısından farklı değildir. Ön yüzlerde sikkenin adına basıldığı kral, arka yüzlerde ise Nike ile Athena ve Yunan alfabesiyle Kral yazısı yer alır. Sikkelerdeki bu özellikler ölümü ile Ariarathes hanedanının son bulunduğu VIII. Ariarathes'te de aynıdır.

Tablo 2. Ariaramnes (M.Ö. 280-230) - IV. Ariarattes Eusebes (M.Ö. 220-163) Dönemi**Kral****Sikke****Dönemin özellikleri**

Ariaramnes
(M.Ö. 280-230)

Ön yüzde Ariaramnes'in Pers karakterinde başlıklı sağa dönük yüzü, arka yüzünde ise mızrak tutan at sırtında Ariaramnes (Helenistik motif) .

III. Ariarathes
(M.Ö. 262/255-220)

Ön yüzde sağa bakan Pers sarığı taşıyan büst, arka yüzde at üzerinde sağa doğru giden ve aşağıdaki aslanı mızraklayan Kral.

Ön yüzde sağa bakan duvara benzer taç giymiş Tyche, arka yüzde ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ, ortada yaprak.

IV. Ariarathes
Eusebes
(Midriat)
(M.Ö. 220-163)

Ön yüzde IV. Ariarattes'in sola dönük Pers stili başlıklı büstü, arka yüzde sola dönük kalkana dayanmış, sağ elinde mızrak taşıyan Athena.

Ön yüzde Athena'nın sağa bakan büstü, arka yüzde ise Nike.

Ön yüzde IV. Ariarattes'in sağa dönük diademli başı, arka yüzde ise Athena'nın bir elinde Nike diğerinde mızrak ve kalkan taşıyan sola dönük görüntüsü bulunmaktadır.

Bu dönemde çevredeki krallıklar arasındaki çarpışmalar ve Antakya Krallığı ile akrabalık ilişkisi kurulması Kapadokya'nın bağımsızlığını sürdürmesini kolaylaştırmıştır.

Ariaramnes döneminde gerçekleşen önemli bir gelişme de, sikkelerde Arami yerine Yunan alfabesinin kullanılmaya başlanmasıdır.¹⁸

Sikkelerinde 'Basileus' (Kral) unvanı yer alan ilk Kapadokya Kralı olarak kabul edilir.* Bu yüzden bazı tarihçiler Ariarathes III'ü gerçek Kapadokya Kralı, Kral unvanını aldığı M.Ö. 255 tarihini de Kapadokya takviminin başlangıcı olarak kabul ederler.¹⁹

* Aslında 'Basileus' yazısı Tablo 1'de gösterilmiş olan II. Ariarathes sikkelerinde de vardır.

Seleucos Kralı'nın kızıyla evlenerek güneydoğu sınırlarını güvenceye almıştır, Magnesia Savaşından sonra küçük Asya topraklarının bir kısmı Roma egemenliğine geçtiği için Roma ile ilk temas başlamıştır. Galatlara karşı Bergama Krallığı ile ittifak yapmış, Galatların saldırısına uğramış, ancak onları yenmiştir.²⁰ Kayınbabası ile birlikte Roma'ya ve yandaşlarına karşı savaşmıştır ve III. Antiochos Romalılara yenilince kendini ancak para cezası ödeyerek kurtarmış ve Roma yandaşı II. Eumenes ile evlilik yoluyla hısımlık kurmuştur.¹⁷

Tablo 3. V. Ariarattes (M.Ö. 163-130) - VIII. Ariarathes (M.Ö. 101-99 ve 90-86) Dönemi

Kral	Sikke	Dönemin özellikleri
V. Ariarathes Eusebes Philopator (M.Ö. 163-130)		Roma'nın güvenini kazanmış, Kapadokya'yı refaha ulaştırmıştır. Yunan kültürü ile yetişmiş iyi eğitilmiş biridir. Filozof Karneades'in öğrencisi olan V. Ariarathes Helenizm ve Helenistik kurumların Kapadokya'da kök salması için çalışmıştır. Bu çabaya rağmen Yunan dil ve kültürü Kapadokya'da kök salmamıştır. ²⁰ Ölümü Kapadokya Krallığının güçlü dönemlerinin sonudur.
VI. Ariarathes Epiphan (M.Ö. 130-116)		Dönemi sürekli karmaşa içinde geçmiştir ve hakkında yeterli bilgi yoktur. Pontus Kralı VI. Mithradates'in kardeşi ile evlenmiş ancak Kapadokya ile Pontus'un birleşmesinden yana olan Gordios tarafından öldürülmüştür.
VII. Ariarathes Philometor (M.Ö. 111-99)		İrk, kültür, dil ve din bakımından benzer olan iki krallığın birleşmesi fikrinin güçlü olduğu dönemdir. Kapadokya'nın zayıflaması düşmanlarını artırmıştır. Pontus Kralı VI. Mithradates saldırganları yenmiş ve Kapadokya'yı Krallığına katmış, yeğeni VII. Ariarathes'i öldürüp (M.Ö. 99) oğlunu Kral ilan etmiştir. ²¹
VIII. Ariarathes Epiphanes (M.Ö. 101-99 ve 90-86)		VII. Ariarathes'in kardeşidir. Mithradates'in oğluna karşı kısa süre hüküm sürmüştü ve halkın ayaklanması üzerine Mithradates tarafından Krallığını tanınmış, ama kısa süre sonra tahttan uzaklaştırılmıştır. Romalıların yardımıyla M.Ö. 90'da tahtı tekrar ele geçirmiş, ancak sadece 4 yıl daha yaşamıştır. Mithradates tekrar Kapadokya'ya girerek Kralı Pontus'a kaçırmış, orada ölmüştür. Ölümü ile Ariarathes hanedanı sona ermiştir.

Tablo 4'te Pontus Kralı Mithradates VI'nın oğlu olup babasının Kapadokya Krallığını işgal etmesiyle tahta çıkarılan ve Ariarathes IX adını alan krala ait sikke görülmektedir. Ariarathes hanedanından olmamanın ötesinde işgalci gücün temsilcisi olmasına rağmen, sikkesi form ve semboller açısından Ariarathes hanedanının son

altı kralının sikkeleri ile benzerdir. Sikkenin arka yüzü babasının Tablo 5'te gösterilmiş olan birinci Mithradates Savaşlarında basılan sikkesi ile benzeşmesine rağmen, VI. Mithradates'e ait başka sikkelerde sık rastlanan arka yüz sembollerini içermemektedir.

Tablo 4. IX. Ariarathes (M.Ö. 99-87)

Kral	Sikke	Dönemin özellikleri
IX. Ariarathes Eusebes Philopator (M.Ö. 99-87)		Mithridates'in oğludur. Babası tarafından tahta geçirilmiştir ve henüz 8 yaşında olduğundan yanına Gordios verilmiştir. Dönemi VIII. Ariarattes ile iç mücadeleyle geçmiştir. Romalılar tarafından makamından indirilmiş ve M.Ö. 86/87'deki Birinci Mithradates Savaşında ölmüştür. ²¹ Adına basılan sikke babasınıninki ile benzerdir.

Ön yüzde IX. Ariarattes'in sağa dönük diademli başı, arka yüzde ise Athena'nın bir elinde Nike diğerinde mızrak ve kalkan taşıyan sola dönük görüntüsü bulunmaktadır. Arka yüzde ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ yazısı vardır.

Tablo 5. VI. Mithradates (M.Ö. 120-63)

Kral	Sikke	Dönemin özellikleri
VI. Mithradates (M.Ö. 120-63)		Pontus, küçük Ermenistan ve kuzey Anadolu'nun Kralıdır. Büyük Mithradates olarak bilinir. Kapadokya'yı defalarca işgal ederek kendi ülkesiyle birleştirme girişiminde bulunmuştur. ²²
		

Ön yüzde sağa bakan diademli ve Ammon boynuzlu Büyük İskender başı, arka yüzde sola doğru oturan ve elinde Nike taşıyan Athena Nicephoros.

Ön yüzde sağa bakan Diademli kral başı, arka yüzde Pegasus ΒΑΣΙΛΕΩΣ ve ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ

Tablo 6. I. Ariobarzanes (M.Ö. 95-63) - X. Ariarathes (M.Ö. 43-36) Dönemi

Kral	Sikke	Dönemin özellikleri
I. Ariobarzanes Philoromaïos (M.Ö. 95-63)		Gordios ve Ariobarzanes isimli asilzadeler arasındaki rekabet Gordios'un Roma senatosunun kararıyla Kapadokya'dan ayrılmasıyla sona ermiştir. Çalkantılı bir dönemde Romalılarla yaptığı anlaşmalar sonucu güçlü kalmayı başarmıştır. ²³
II. Ariobarzanes Philopator (M.Ö. 63-52)		Babasının feragat etmesiyle tahta geçmiştir. On yıldan fazla saltanat sürmesine rağmen hakkında fazla bilgi yoktur. Suikast sonucu ölmüştür. ²³
III. Ariobarzanes Eusebes Philoromaïos (M.Ö. 52-42)		Roma İç savaşı sırasında önce Büyük Pompey tarafından desteklenmiş ama Pompey'in Pharsalus savaşında yenilmesinden sonra Ceasar ile anlaşmıştır. Ceasar'ın Zela savaşında Pontus'lulara yenildiğinde ek araziler kazanmıştır. Ceasar'ın ölümünden sonra küçük Asya'yı suikastçılar kontrol etmeye başlamış ve Cassius'a yardım etmeyi reddettiği için öldürülmüştür. ²³
X. Ariarathes Eusebes Philadelphos (M.Ö. 43-36)		III. Ariobarzanes'in küçük kardeşidir Gaius Casius Longinus tarafından Kral yapılmış ve Marcus Antonius'un idamını emretmesiyle saltanatı sona ermiştir. ²³

Tablo 6'da Ariarathes hanedanının sona ermesinden sonra Roma Senatosu kararıyla tahtı ele geçiren Ariobarzanes hanedanının krallarına ait sikkeler dönemin özellikleriyle karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Bu kesit sürekli çalkantıların olduğu ve Kapadokya Krallarının Romalılar arasındaki çatışma ve dengeler sayesinde hüküm sürdüğü dönemdir. Kapadokya Krallığının hareketleri tümüyle Romalılara bağlıdır ve Krallar Roma valisi gibidir. Nitekim Hanedan Marcus Antonius'un son Kral X. Ariarathes'i idam ettir-

mesiyle sona ermiştir. Sikkelerdeki Yunan ağırlıklı sembollerde bu dönemde de değişiklik olmamıştır.

Tablo 7 Marcus Antonius tarafından kral ilan edilen Mithradates soyundan Archelaos'a ait sikkeyi içermektedir. Ön yüzdeki kral betimlemesi önceki Kapadokya sikkelerine benzemekle beraber, arka yüzdeki motifler Kapadokya sikkelerinde rastlanırlara benzemektedir.

Tablo 7. Archelaos (M.Ö. 36-14)**Kral**

Archelaos
Philopatris
Ktistes (M.Ö.
36-14)

Sikke

Ön yüzde Archelaos'un sağa dönük diademli başı, arka yüzde ise Herakles'in budaklı sopası ve solunda K harfi ile bunların etrafında ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΧΕΛΑΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΔΟΣ ΚΑΙ ΚΤΙΣΤΗΟΥ yazısı bulunmaktadır.

Dönemin özellikleri

Marcus Antonius tarafından Kral yapılmıştır. Ariobarzanes ailesinden değildir. Büyük Mithradates'in soyundandır. Daha sonra Augustus tarafından da onaylanmış ve Roma işbirlikçisi bir Kral olarak uzun bir saltanat sürmüştür. Ölümünden sonra Kapadokya Roma imparatorluğunun parçası olmuştur.^{23,24}

Tablo 8. M.Ö. 301 - M.Ö. 56 arası dönemde Kapadokya Krallığı ile komşu krallıkların sikkelerinin karşılaştırılması

III. Filipo
(M.Ö. 323-317)
Lycia

II. Ariarattes
(M.Ö. 301-280)

Philetaerus
(M.Ö. 282-263)
Bergama

Ariaramnes
(M.Ö. 280-230)

I. Attalus
(M.Ö. 241-197)
Bergama

III. Ariarattes
(M.Ö. 230-220)

I. Prusias
(M.Ö. 238-183)
Bithynia

IV. Ariarathes
Eusebes (Midriat)
(M.Ö. 220-163)

Arhatias
(M.Ö. 190-175)

V. Ariarathes
Eusebes Philopator
(M.Ö. 163-130)

II. Tignares
(M.Ö. 95-56)
Ermenistan

I. Ariobarzanes
Philoromaos
(M.Ö. 95-63)

Tablo 9. M.Ö. 230 - M.Ö. 63 arası dönemde Pontus ve Kapadokya Krallığı sikkelerinin karşılaştırılması

III. Mithradates
(M.Ö. 220-185)
Pontus

III. Ariarattes
(M.Ö. 230-220)

I. Pharnakes
(M.Ö. 200-169)
Pontus

IV. Ariarathes Eusebes
(Midriat)
(M.Ö. 220-163)

IV. Mithradates
(M.Ö. 169-150)
Pontus

V. Ariarathes Eusebes
Philopator
(M.Ö. 163-130)

VI. Mithradates
(M.Ö. 120-63)
Pontus

VI. Ariarathes Epiphan
(M.Ö. 130-116)

VII. Ariarathes
Philometor
(M.Ö. 111-99)

VIII. Ariarathes
Epiphanes (M.Ö.
101-99 ve 90-86)

IX. Ariarathes Eusebes
Philopator
(M.Ö. 99-87)

Tablo 10. M.Ö. 312 - 163 arası dönemde Kapadokya Krallığı sikkeleri ile Seleucos sikkelerinin karşılaştırılması

I. Seleucos
Nikatoros
(M.Ö. 312-281)

II. Ariarattes
(M.Ö. 301-280)

II. Seleucos
Kallinikos
(M.Ö. 246-225)

Ariaramnes
(M.Ö. 280-230)

IV. Seleukos
Philopator
(M.Ö. 187-185)

IV. Ariarathes
Eusebes (Midriat)
(M.Ö. 220-163)

Tablo 8, 9 ve 10'da Kapadokya Krallığı sikkelerinin özellikleri mümkün olduğu kadar benzeşen zaman kesitlerinde yaşayan çevre krallıkların sikkeleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Tablo 8'de M.Ö. 301-220 arasında basılmış olan Kapadokya Krallığı sikkelerinin hemen aynı döneme rastlayan Lycia ve Bergama sikkelerinden, onların belirgin Helenistik özelliklerine karşın Pers kültürünü yansıtan betimlemeleriyle net olarak ayrıştığı görülmektedir. M.Ö. 220'den sonraki sikkelerde ise Yunan sembollerinin kullanımının arttığı ve yerleştiği izlenmektedir. Pers sembollerinin kaybolmasıyla birlikte Kapadokya Krallığı sikkeleri ince farklılıklar bir yana bırakılırsa, Ermenistan dışındaki komşuların sikkelerine yaklaşmaktadır.

Tablo 9'daki karşılaştırmalar en önemli etnik ve kültürel olarak en yakın komşu olan Pontus sikkelerindeki semboller ile karşılaştırıldığında Kapadokya Krallığı sikkelerinin başlangıçta yine Pers tarzı ve sembolleri nedeniyle farklılaştığını ortaya koymaktadır. Helenistik sembollerin kullanılması açısından sikkelerin zaman içinde birbirine yaklaştığı, VI. Mithradates'in bazı sikkelerinde Pers tarzı ve sembolleri kullandığı dönem ve sonrasında ise Kapadokya Krallığı sikkelerinin tamamen Helenistik tarzda olduğu dikkati çekmektedir. Seleucos sikkeleri ile yapılan karşılaştırmanın gösterildiği Tablo 10'da ise, iki grubun başlangıçta tamamen farklı semboller kullandığı, zaman içinde bazı form benzerlikleri ortaya çıksa da kullanılan sembollerin hiçbir zaman tam olarak benzeşmediği görülmektedir.

TARTIŞMA

Semboller genellikle kişiler ve toplulukların temel değerlerini anlatırlar.²⁵ Sikkeler üzerindeki semboller de Erikson tarafından ruhsal-toplumsal gelişme anlamında ölküleştirecek, içselleştirilecek, özdeşleşilecek ve etrafında bütünleştirilecek kavramlar olarak tanımlanan⁵ toplumsal değerlerin yansımalarıdır. Topluları bir arada tutacak politik ideoloji ekonomik ve toplumsal boyutlar başta olmak üzere birçok etkene bağlı olduğundan²⁶ zaman, çevre ilişkileri, koşullar gibi başka nedenlere bağlı olarak değişiklikler gösterebilir. Bu durumda sembolleri de söz edilen görünmeyen unsurlarla görünen unsurun ilişkisi içinde değerlendirmek gerekir.²⁵

Bu kabulleri dikkate alarak Volkan'ın toplumların oluşma ve sürdürülmesinde önemli olarak tanımladığı toplumsal ilmekler açısından genel olarak tüm antik, özel olarak da Kapadokya sikkeleri üzerindeki sembollerin anlamlarını dil, tarih ve

coğrafyayı dikkate alarak tartışabilir ve bu araştırmada bulunması amaçlanan izdüşümleri arayabiliriz.

Antik Kapadokya sikkelerinin ön ve arka yüzlerindeki semboller güncel metal paralarındaki simgeleştirme ile büyük oranda benzeşmektedir. Ön yüzde kralın yandan resmi, arka yüzde ise dinsel semboller ve yazılar yer almaktadır. Bu simgeleştirmelerde Volkan'ın⁹ toplumsal ilmekler açısından önemli olduğunu ileri sürdüğü lider (liderin iç dünyasının benimsenmesi) ve inanç (olumlu duygularla birlikte olan paylaşılmış, somut imgeler deposu) etkenlerine vurgu ağıktır.

Pers kültürü ve dininin yaygın olduğu bir bölgede kurulan Kapadokya Krallığının ilk sikkelerinde form ve simgeleştirme açısından bu kültürün etkilerinin net olarak görüldüğü dikkati çekmiştir (Tablo 1). Krallığın kuruluşu mensup olunan kültürün egemenliğinin kırılmasından sonradır ve bölgede yaşayan topluluk çok daha büyük bir güç egemen olmasına rağmen isyan ederek kendi farklılığını tanımlamış ve bu farklılıkları sikkelerindeki sembollere yansıtmıştır (Pers drahmileri büyüklüğünde sikkeler basmak, Pers başlığı taşıyan motifler kullanmak vb.). Bu isyan giderek etkinliği artan bir imparatorluğun içinde olmak ve onun sembollerini kullanmak yerine eski kültür ve etnik birlikteliğe sadık kalarak, güvenlik unsurundan bile vazgeçmek anlamına gelir. Politik psikoloji açısından bu yorum grupların kendini tanımlamada olumlu ön yargılarının olduğu,⁷ başka grupları ötekileştirdikleri,²⁷ kendi etnik benlik saygılarını komşu gruplarla karşılaştırarak sürdürdükleri²⁸ yönündeki araştırma verileriyle uyumludur.

Tablo 2 krallığın gelişme dönemini göstermektedir. Bu dönem çevre ilişkileri açısından karmaşıktır. Güvenlik kaygısını gidermek için Yunan kültürünün egemen olduğu komşu krallıklarla akrabalık ilişkilerinin kurulması süreci, kültür ve kullanılan sembollerdeki değişikliklerle paralel gibi görünmektedir. Nitekim Ariaramnes döneminde Arami yazısı bırakılıp sikkelerde Yunan alfabesi kullanılmaya başlanmış ve IV. Ariarthes'in sikkelerinin bir kısmı Helenistik sikkeler formuna dönmüştür. Pers kültürü hala egemen unsurdur, ama çevre etkisi ve egemenliği sürdürülebilmek için kurulması gereken ittifaklar²⁶ ithal kültürün katkısını artırmaya başlamıştır. Bu yorum Volkan'ın büyük grupların birtakım yararlar karşılığında on veya yüz yıllar içinde kendi ortak kimliklerini değiştirebilecekleri tarzındaki yorumuyla uyumludur.⁹ Bu gelişmelerde ortak düşman olan Roma'ya karşı korunma dürtüsünün katkıda bulunmuş olması da olasıdır.

Tablo 3'teki ilk sikke Kapadokya Krallığının en parlak döneminin yaşandığı kral olan V. Ariarthes'e aittir. Bu Kralın sikkeleri eğitimi ve tercih ettiği kültür nedeniyle Pers etkisinden tümüyle uzak ve tamamen Helenistik özelliktedir. V. Ariarthes'in ölümü ile Kapadokya'nın parlak dönemi sona ermiş, benzer etnik ve kültür yapısına sahip insanların bulunduğu Pontus Kapadokya'yı işgal etmiş, bir Pontus'lu Kral ilan edilmiş, ama halkın isyanı ile karşılaşmıştır. Bilindiği gibi, grubun bütünlüğünün zora girdiği ve ötekileştirilme kaygısının kuvvetlendiği dönemlerde tehlike algısı güçlenir, çatışma potansiyeli artar,²⁹ tehlike algılayan gruplar kendi geçmiş öykülerine daha fazla sarılırlar³⁰ ve tehdit olarak gördükleri grup ile benzerlikleri olmasına rağmen küçük farklılıklar önem kazanıp ön plana çıkar. Bu süreç Volkan'ın kendi özerkliğini geliştiren simgelerin biçimlenmesi ilmeğine uyar.⁹ Belki de bu yüzden Kapadokya Krallığı sikkelerinde işgal öncesi oluşmuş olan özellikler işgal ve kurtuluş sonrası yaklaşık 100 yıl boyunca değişmemiştir. Hatta işgal sonucu Kral ilan edilen Pontus'lunun sikkesi de aynı özellikleri taşımakta (Tablo 4) ve çeşitli özellikler açısından kendi babasının sikkeleri ile farklılaşmaktadır (Tablo 5). Aynı durum Tablo 6'da gösterilen Ariobarzanes hanedanı Krallarının sikkeleri için de geçerlidir, hanedan değişmesine rağmen kullanılan semboller değişmemiştir.

Kapadokya Krallığının sonu Romalılar tarafından getirilmiş ve Kral olarak Pontus Kralının soyundan olan Archelaos atanmıştır. Kurucu lakaplı bu Kralın sikkesi (Tablo 7) özellikle arka yüzündeki semboller açısından daha önceki Kapadokya Krallığı sikkelerine benzememektedir. Bu özellik Roma etkisindeki yeni kralın eski sembolik bağlantılardan uzaklaşmak istemesi ve eski bağlantılara karşı, Volkan'ın belirttiği gibi kendi özerkliğini geliştiren simgeleri biçimlenme-

sine yorulabilir.⁹ Romalılar tarafından kral yapılması ve onların desteğiyle hüküm sürmesine rağmen bu kralın sikkelerinde Roma etkisinin baskın olmaması, daha önceki kralların işgalci veya himayecilere karşı gösterdikleri tavrın en azından sikkelerdeki simgeler anlamında sürdürdüğünü düşündürür. Nitekim bu kral da Romalılar tarafından öldürülmüş ve Kapadokya Krallığı tarih sahnesinden silinmiştir.

Tablo 8, 9 ve 10 gözden geçirildiğinde Kapadokya Krallığına ait sikkelerde kullanılan sembollerin ön yüzlerinde kendi liderleri, arka yüzlerinde ise kendi inançlarını simgeleyen kendilerine özgü lider ve inanç betimlemeleriyle coğrafi, etnik ve kültürel açılarından yakın ve uzak komşularından belirgin şekilde ayrıştığı net olarak görülebilir. Bazen benzer semboller kullanılsa bile, ince farklılıklarla özgünlük sürdürülmüş ve toplum tehdit veya işgal altında olduğu dönemlerde bile sembollerinin değişmesine izin vermemiştir.

Sonuç olarak, bütün bu veriler çerçevesinde Volkan tarafından toplumların oluşma ve sürdürülmeleri açısından önemsenmesi gereken ilmekler olarak tanımlanmış olan olumlu duygularla birlikte olan paylaşılmış, somut imgeler deposu (inançlar), liderin iç dünyasının benimsenmesi ve kendi özerkliğini geliştiren simgelerin biçimlenmesi gibi toplumsal ilmeklerin, bugün olduğu gibi antik dönemlerde de geçerli olduğu ve bu kavramların sembolik izdüşümlerinin antik sikkelerdeki simgeleştirmelerde saptanabileceğini, en azından bu araştırmanın yöneldiği antik Kapadokya Krallığı sikkeleri açısından kabul etmek gerekir.

Bu ön çalışmada elde edilen verilerin daha da geliştirilmesi ve genellemeler yapmaya daha uygun hale gelebilmesi için diğer toplumlara ait sikke koleksiyonlarında da benzer araştırmaların yapılması gereklidir.

Yazarların katkıları: S.K: Araştırmanın yürütülmesi, konuyu bulma, planlama, literatür tarama, makaleyi yazma; N.Ş: Literatür tarama, planlama, makaleyi yazma; M.Ş: Literatür tarama, danışmanlık.

KAYNAKLAR

1. Ozankaya Ö. *Toplumbilim. Onuncu baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 2007.*
2. Volkan VD. *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme. MB Büyükkal (Çev.), ikinci baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2007.*
3. Volkan VD. *Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni. SE Taycan (Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.*
4. Volkan VD. *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1999.*
5. Erikson EH. *The Problem of Ego Identity. Journal of the American Psychoanalytic Association 1956; 4:56-121.*
6. Akthar S. *Broken Structures: Severe Personality Disorders and Their Treatment. Northvale, New Jersey: Jason Aronson, 1999.*

7. Adwan S, Bar-Tal D, Wexler BE. Portrayal of Other in Palestinian and Israel Schoolbooks: A Comparative Study. *Political Psychology* 2016; 37(2):201-217.
8. Erişen C, Lodge M, Taber CS. Affective contagion in effortful political thinking. *Political Psychology* 2014; 35(2):187-205.
9. Volkan VD. *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri. Ö Karaçam (Çev.), İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009.*
10. Eren E. *Yönetim Psikolojisi. İstanbul: İ.Ü İşletme Fakültesi Yayınları, 1984.*
11. Freud S. *Group Psychology And The Analysis Of The Ego. Standart Edition, London: Hogarth Press, 1921, p.63-143.*
12. Gangl K, Torgler B, Kirchlner E. Patriotism's impact on cooperation with the state: an experimental study on tax compliance. *Political Psychology* 2015. DOI: 10.1111/pops.12294.
13. Morrison C. *Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik: Genel Bir Bakış. Z.Ç Öğün (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2002.*
14. Tekin O. *Antik Nümismatik ve Anadolu. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997.*
15. Karwise S. *Antik Nümizmatığa Giriş. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.*
16. Günaltay Ş. *Yakın Şark IV-Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.*
17. Umar B. *İlkçağda Türkiye Halkı. Ankara: İnkılap Yayınevi, 1999.*
18. Wroth W. *Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria. A Formi (Ed.), A Catalogue of the Greek Coins in The British Museum, London: Oxford University Press, 1899.*
19. Tekin O. *M.Ö.IV.-M.S.VI. Yüzyıllar: Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Döneminde Kappadokia Krallığı, Kapadokya. M Sözen (Ed.), İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, 1998.*
20. Arslan M. *Antikçağ Anadolusunun Savaşçı Kavmi Galatlar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.*
21. Köker H. *Toplumsal Tarih. Aylık Tarih ve Kültür Dergisi* 2005; 35:62.
22. Hewsen RH. "Armenians on the Black Sea: The Province of Trebizond". GR Hovvannisian, *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2009, p.37-66.*
23. Sayles WG. *Ancient Coin Collecting II: Numismatic Art of the Greek World. Second ed., Wisconsin: Krause Publications, 2007.*
24. Freely J. *Anadolu Türkiye Uygarlıkları Rehberi. Beşinci cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.*
25. Doina D, Calin F, Anisoara P, Elena-Adriana T, Nicoleta M. *Specific Cultural Communication Through Archaic Signs and Symbols. Procedia-Social and Behavioral Sciences* 2012; 46:1619-1623.
26. Feldman S, Christopher J. *Understanding the determinants of polythical ideology: implications of structural complexity. Political Psychology* 2014; 35(3):337-358.
27. Kus L, Ward C, Liu J. *Interethnic factors as predictors of the subjective well-being of minority individuals in a context of recent societal changes. Political Psychology* 2014; 35(5):703-719.
28. De Vos GA. *Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation. GA De Vos, L Romanucci-Ross (Eds.), Ethnic Identity Cultural Continuities and Change. Mayfield Publishing, 1975, p.5-41.*
29. Haas IJ, Cunnigham WA. *The Uncertainty paradox: perceived threat moderates the effect of uncertainty on political tolerance. Political Psychology* 2014;32(2): 291-302.
30. Klar Y, Baram H. *In DeFENCE of the in-group historical narrative in an intractable intergroup conflict: an individual-difference perspective. Political Psychology* 2014; 37(1):37-53.